

СВЯТЛАНА АЛЕКСІЄВІЧ

У ВАЙНЫ
НЕ
ЖАНОЧЫ
ТВАР

ЛОГВІНАЎ
SUHRKAMP

Гэтая кніга выйшла ў межах акцыі
«33 кнігі для іншай Беларусі»,
якую праводзяць Ірына Герасімовіч і Сільвія Засэ:
www.33booksforanotherbelarus.ch

Das Buch ist entstanden im Rahmen
von "33 Bücher für ein anderes Belarus",
einer Aktion, die von Iryna Herasimovich und Sylvia Sasse
umgesetzt wird: www.33booksforanotherbelarus.ch

СВЯТЛАНА АЛЕКСІЄВІЧ

У ВАЙНЫ
НЕ ЖАНОЧЫ
ТВАР

Пераклаў з рускай
Валянцін Акудовіч

Suhrkamp

ЛОГВІНАЎ

Diese Publikation ist eine Koproduktion zwischen dem Lohvinau Publishing House und der Suhrkamp Verlag GmbH im Rahmen der Aktion «33 Bücher für ein anderes Belarus».

Гэтая кніга – супольная публікацыя выдавецтва «Логвінаў» і выдавецтва «Зуркамп» у межах акцыі «33 кнігі для іншай Беларусі»

Erste Auflage 2025

© Святлана Алексіевіч, 2008, 2013, 2018, 2025 /

Swetlana Alexijewitsch, 2008, 2013, 2018, 2025

© Валянцін Акудовіч, пераклад на беларускую мову, 2018 /

Valentin Akudowitsch für die Übersetzung ins Belarussische, 2018

© Lohvinau Publishing House 2025

Lohvinau Publishing House

Daugeliskio 11-124

Vilnius, LT-09302

Lithuania

Alle Rechte vorbehalten.

Das Recht zur Nutzung des Werks für Text und Data Mining

gem. § 44 b UrhG ist ebenfalls vorbehalten.

Druck und Bindung: CPI books GmbH, Leck

Printed in Germany

ISBN 978-3-518-24442-5

Suhrkamp Verlag GmbH

Torstraße 44, 10119 Berlin

info@suhrkamp.de

www.suhrkamp.de

—*Калі ўпершыню жанчыны з'явіліся ў войску?*

—Ужо ў IV стагоддзі да нашай эры ў войсках Афінаў і Спарты былі жанчыны. Пазней яны бралі ўдзел у паходах Аляксандра Македонскага. Рускі гісторык Мікалай Карамзін пісаў пра нашых продкаў: «Славянкі часам хадзілі на вайну з бацькамі і мужамі, не палохаючыся смерці: прыкладам, пасля аблогі Канстанцінопаля ў 626 годзе грэкі знайшлі сярод забітых славянаў шмат жаночых трупай. Маці, калі выходзілі дзяцей, рыхтавалі іх быць ваярамі».

—*А ў новы час?*

—Упершыню ў Англіі ў XVI стагоддзі пачалі фармаваць вайсковыя шпіталі, у якіх служылі жанчыны.

—*Што адбылося ў XX стагоддзі?*

—У Першую сусветную вайну ў Брытаніі жанчын ужо прымалі ў Каралеўскія вайскова-паветраныя сілы, былі сфармаваны Каралеўскі дапаможны корпус і Жаночы легіён аўтатранспарту — колькасцю 100 тысяч чалавек. У Расіі, Германіі, Францыі жанчыны таксама пачалі служыць у вайсковых шпіталях і санітарных цягніках.

А падчас Другой сусветнай вайны жанчыны ўжо былі ва ўсіх родах войскаў у многіх краінах: у брытанскай арміі — 225 тысяч, у амерыканскай — 450–500 тысяч, у германскай — 500 тысяч...

У Савецкай арміі ваявала калі мільёна жанчын. Яны авалодалі ўсімі вайсковымі прафесіямі, у тым ліку і самымі «мужчынскімі». Нават паўстала моўная праблема: у словаў «танкіст», «пехацінец», «аўтаматчык» да таго часу не існавала жаночага роду, паколькі гэтую справу яшчэ ніколі не выконвалі жанчыны. Жаночыя словы нарадзіліся там, на вайне...

З размовы з гісторыкам

ЧАЛАВЕК БОЛЬШЫ ЗА ВАЙНУ (З ДЗЁННІКА КНІГІ)

Бо мільёны за грош загубленых
Праптапталі сцяжыну ў ноч...

Vosin Мандэльштам

1978–1985 гг.

Пішу кнігу пра вайну...

Я, каторая не любіла чытаць ваенныя кнігі, хоць у маім дзяцінстве і юнацтве ва ўсіх гэта была ўлюбёная чытанка. Ва ўсіх маіх аднагодкаў. І гэта было зразумела — мы былі дзецьмі Перамогі. Дзецьмі пераможцаў. Першае, што я памятаю пра вайну? Сваю дзіцячую тугу сярод незразумелых і вусцішных словаў. Пра вайну згадвалі заўсёды: у школе і дома, на вяселлях і хрэсьбінах, у святы і на хаўтурах. Нават у дзіцячых размовах. Суседскі хлопчык аднойчы запытаў мяне: «А што людзі робяць пад зямлёй? Як яны там живуць?». Мы таксама прагнулі разгадаць таямніцу вайны.

Тады я і задумалася пра смерць... І ўжо ніколі не спынялася пра яе думаць, для мяне яна зрабілася галоўнай таемнасцю жыцця.

Усё для нас бярэ пачатак з таго страшнага і таямнічага свету. У нашай сям'і ўкраінскі дзядуля, мамін бацька, загінуў на фронце, пахаваны недзе ў мадзьярскай зямлі, а беларуская бабуля, татава мама, памерла ад тыфу ў партызанах, двое яе сыноў служылі ў войску і згінулі без вестак у першыя месяцы вайны, з трох вярнуўся

адзін. Мой бацька. Адзінаццаць сваякоў разам з дзецьмі немцы спалілі жывымі — каго ва ўласнай хаце, каго ў вясковай царкве. Так было ў кожнай сям'і. Ва ўсіх.

Вясковыя хлопчыкі доўга яшчэ гуляліся ў «немцаў» і «рускіх». Крычалі нямецкія словы: «Хендэ хох», «Цурук», «Гітлер капут!».

Мы не ведалі свету без вайны, свет вайны быў адзіна знаёмым нам светам, а людзі вайны — адзіна знаёмымі нам людзьмі. Я і сёння не ведаю іншага свету і іншых людзей. А ці былі яны ўвогуле калі-небудзь?

* * *

Вёска майго дзяцінства пасля вайны была жаночай. Бабскай. Мужчынскіх галасоў не памятаю. Так у мяне і засталася: пра вайну распавядаюць бабы. Плачуць. Спяваюць, як плачуць.

У школьнай бібліятэцы — палова кніг пра вайну. І ў вясковай, і ў райцэнтры, куды бацька часта ездзіў па кнігі. Цяпер я маю адказ — чаму. Хіба выпадкова? Мы ўвесь час ваявалі або рыхтаваліся да вайны. Ці згадвалі пра тое, як ваявалі. Ніколі не жылі інакш, відаць, і не ўмеем. Не ўяўляем, як жыць яшчэ, гэтаму нам трэба будзе некалі доўга навучацца.

У школе нас вучылі любіць смерць. Мы пісалі сачыненні, як хацелі б памерці ў імя... Мроілі...

А галасы на вуліцы казалі пра іншае, вабілі мацней.

Я доўга была кніжным чалавекам, якога жывое жыццё адначасна інтрыгавала і палохала. Ад яго няведання з'явілася адвага. Цяпер думаю: калі б я была больш рэальным чалавекам, ці магла б кінуцца ў гэткую бездань? З чаго так сталася — ад няведання? Ці ад паклікання? Бо пакліканне пэўна ж ёсць...

Доўга шукала... Якімі словамі можна пераказаць тое, што я чую? Шукала жанр, які б адпавядаў таму, як я бачу свет, як уладкаваныя маё вока, маё вуха.

Аднойчы трапіла ў рукі кніга «Я з вогненнай вёскі» А.Адамовіча, Я.Брыля, У.Калесніка. Такое ўзрушэнне я спазнала толькі аднойчы, калі чытала Дастаеўскага. А тут — нязвыклая форма: раман, створаны з галасоў самога жыцця, з таго, што я чула ў дзяцінстве, з таго, што сёння гучыць на вуліцы, дома, у кавярні, у тралейбусе. Вось! Пошук заканцаваўся. Я знайшла тое, што шукала. Што прадчувала.

Алесь Адамовіч стаў маім настаўнікам...

* * *

Два гады не столькі сустракалася і запісвала, колькі думала. Чытала. Пра што будзе мая кніга? Ну, яшчэ адна кніга пра вайну... Навошта? Ужо былі тысячы войнаў — малых і вялікіх, вядомых і невядомых. А напісана пра іх яшчэ болей. Але... Пісалі мужчыны і пра мужчынаў — гэта сталася зразумелым адразу. Усё, што мы ведаем пра вайну, мы ведаем з «мужчынскага голасу». Мы ўсе ў палоне «мужчынскага» ўяўлення і «мужчынскага» адчування вайны. «Мужчынскіх» словаў. А жанчыны маўчаць. Ніхто ж, акрамя мяне, не распытваў маю бабулю. Маю маму. Маўчаць нават тыя, хто быў на фронце. А калі раптам наважацца на ўспаміны, дык апавядаюць не «жаночую» вайну, а «мужчынскую». Падладжваюцца пад канон. І толькі дома ці расплакаўшыся ў коле франтавых сябровак яны пачынаюць гаварыць пра сваю вайну, мне невядомую. Не толькі мне, усім нам. У сваіх журналісцкіх росшуках я не аднойчы была сведкай, адзінай слухачкай абсалютна ўнікальных тэкстаў.

І мяне скаланала, як у дзяцінстве. Праз гэтыя аповеды праглядаў пачварны ашчэр таямнічага... Калі жанчыны пераказваюць вайну, у іх няма ці амаль няма таго, пра што мы звыкліся чытаць і чуць: як адны людзі гераічна забівалі другіх і перамаглі. Ці атрымалі паразу. Якая была тэхніка і якія генералы. Жаночыя расповеды — іншыя і пра іншае. У «жаночай» вайны свае фарбы, свае пахі, сваё святло і свае абсягі пачуццяў. Свае словы. Там няма герояў і неймаверных подзвігаў, там ёсць проста людзі, абцяжараныя нечалавечай чалавечай справай. І пакутуюць там не толькі яны (людзі!), але і зямля, і птушкі, і дрэвы. Усе, хто жыве разам з намі на гэтым свеце. Пакутуюць без словаў, што яшчэ больш страшна.

Але чаму? — не аднойчы пыталася я ў сябе. Чаму, заняўшы і адстаяўшы сваё месца ў некалі абсалютна мужчынскім свеце, жанчыны не адстаялі сваю гісторыю? Свае словы і свае пачуцці? Не паверылі самі сабе. Ад нас быў утоены яшчэ адзін свет. Іх вайна засталася невядомай...

Хачу напісаць гісторыю гэтай вайны. Жаночую гісторыю.

* * *

Пасля першых сустрэч...

Здзіўленне: ваенныя прафесіі ў гэтых жанчын — санінструктарка, снайперка, кулямётчыца, камандзір зенітнай устаноўкі, сапёрка, а цяпер яны — бухгалтаркі, лабаранткі, экскурсаводкі, настаўніцы... Несупадзенне роляў — там і тут. Апавядаюць быццам не пра сябе, а пра нейкіх іншых дзяўчат. Сёння самі сабе дзівяцца. І на маіх вачах «ачалавечваецца» гісторыя, робіцца падобнай да проста жыцця. З'яўляецца іншая оптыка.

Сустракаюцца неверагодныя апавядальніцы, у іх жыцці ёсць старонкі, якія могуць супернічаць з найлепшымі старонкамі класікі. Чалавек так ясна бачыць сябе зверху — з неба, і знізу — з зямлі. Перад ім увесь шлях наверх і шлях уніз — ад анёла да звера. Успаміны — гэта не жарсны ці абыякавы пераказ зніклай рэальнасці, а новае нараджэнне мінулага, калі час вяртаецца. Але найперш гэта — творчасць. Апавядаючы, людзі ствараюць, «пішуць» сваё жыццё. Здараецца, што і «дапісваюць», і «перапісваюць». Тут трэба быць асцярожным. Не губляць пільнасць. Разам з тым, боль плавіць, нішчыць любы фальш. Надзвычай высокая тэмпература! Шчыра, пераканалася я, трымаюць сябе простыя людзі — медсёстры, кухаркі, прачкі. Яны, як бы гэта больш дакладна сказаць, вымаюць словы з сябе, а не з газет і прачытаных кніг — не з чужога. Толькі са сваіх уласных пакутаў і пачуццяў. Эмоцыі і мова адукаваных людзей, як гэта ні дзіўна, звычайна хутчэй трапляюць пад уплывы часу. Пад яго агульную кадыфікацыю. Яны дэфармаваныя ведамі другога парадку. Міфамі. Часта даводзіцца доўга кружляць, каб пачуць гісторыю пра «жаночую» вайну, а не «мужчынскую»: як адступалі, наступалі, дзе быў той фронт... Патрабуецца не адна сустрэча, а шмат сесансаў. Быццам стараннаму партрэтасту.

Падоўгу гасцю ў незнаёмым доме ці кватэры, здараецца, цэлы дзень. П'ём чай, прымерваем нядаўна набытыя кофтакі, абмяркоўваем прычоскі і кулінарныя рэцэпты. Разглядаем разам фотаздымкі ўнукаў. І вось тады... Праз нейкі час, ніколі не ведаеш, праз які і чаму, раптам надыходзіць той доўгачаканы момант, калі чалавек адыходзіць ад канону — гіпсавага ці жалезабетоннага, як нашыя помнікі — і рушыць да самога сябе. У сябе. Пачынае згадваць не вайну, а сваю маладосць.

Частку свайго жыцця... Трэба злавіць гэты момант. Не прамінуць! Аднак часта пасля доўгага дня, запоўненага словамі, фактамі, слязьмі, у памяці застаецца толькі адна фраза (але якая!): «Я такая маленькая пайшла на фронт, што за вайну нават падрасла». Яе і пакідаю ў нататніку, хоць на магнітафоне накручана дзясяткі і дзясяткі метраў. Чатыры-пяць касет...

Што мне дапамагае? Тое, што мы прызвычаліся жыць талакой. Разам. Саборныя людзі. Усё ў нас на вачах грамады — і шчасце, і слёзы. Умеем пакутаваць і не хаваць пакуты. Пакуты апраўдваюць нашае цяжкае і бязладнае жыццё. Для нас боль — гэта мастацтва. Мушу засведчыць, жанчыны адважна становяцца на гэты шлях...

* * *

Як яны сустракаюць мяне?

Назваваюць: «дзяўчынка», «дачужка», «дзетачка», пэўна, каб я была з іхняга пакалення, яны паводзіліся б са мной інакш. Спакойна і на роўных. Без радасці і здзіўлення, якія прыносіць сустрэча маладосці і сталасці. Гэта надзвычай істотны момант, што тады яны былі маладыя, а цяпер распавядаюць пра той час добра пажылымі. Праз жыццё ўспамінаюць — праз сорак гадоў. Прыадчыняюць мне свой свет асцярожна, далікатна: «Адразу пасля вайны пабралася шлюбам. Схавалася за мужа. За побыт, за дзіцячыя пялюшкі. З ахвотай схавалася». І мама прасіла: «Маўчы! Маўчы! Не прызнавайся». Я выканалася свой абавязак перад Радзімай, але не маю радасці з таго, што там была. Што я ўсё гэта ведаю... А ты — зусім дзяўчынка. Цябе мне шкада...». Часта бачу, як яны сядзяць і прыслухоўваюцца да сябе.

Да гукаў сваёй душы. Ці сувымерныя яны словам. За доўгія гады чалавек пачынае разумець, што вось было жыццё, а цяпер трэба змірыцца і рыхтавацца да сыходу. Шкада, ды і крыўдна знікнуць проста так. Між іншага. Мімаходам. І калі ён азіраецца назад, у ім з'яўляецца жаданне не проста згадаць пра былое, але і зразумець таямніцу жыцця. Самому сабе адказаць на пытанне: навошта гэта з ім было? Ён глядзіць на ўсё развітальным і самотным позіткам... Амаль адтуль... Няма чаго ўжо падманваць і падманвацца. Яму цяпер зразумела, што без думкі пра смерць у самім чалавеку нічога нельга разгледзець. Яе тайна ахутвае ўсё.

Вайна — занадта інтымнае хваляванне. І такое ж бясконцае, як чалавечае жыццё...

Аднойчы жанчына (лётчыца) адмовілася са мной сустрэцца. Патлумачыла па тэлефоне: «Не магу... Не хачу да гэтага вяртацца. Я была тры гады на вайне... І тры гады я не пачувалася жанчынай. Мой арганізм змярцвеў. Менструацыі не было, амаль ніякіх жаночых жаданняў. А я ж была прыгожая... Калі мой будучы муж зрабіў мне прапанову... Гэта ўжо ў Берліне, ля Рэйхстага... Ён сказаў: “Вайна скончылася. Мы засталіся жывыя. Выходзь за мяне замуж”. Я хацела заплакаць. Закрычаць. Штурхануць яго! Як гэта замуж? Цяпер? Сярод усяго гэтага — замуж? Сярод чорнай сажы і чорнай цэглы... Ты паглядзі на мяне... Паглядзі — якая я. Ты спачатку зрабі з мяне жанчыну: дары кветкі, сустракайся са мной, кажы прыгожыя словы. Я так гэтага хачу. Так чакаю! Я ледзь яго не збіла... Хацела выцяць... А ў яго была абпаленая, чырвоная адна шчака, і я бачу: ён усё зразумеў, у яго цякуць слёзы па гэтай шчацэ. Па яшчэ не загоеных шнарах... І сама не даю веры таму, што кажу: “Добра, пайду за цябе”.

Прабачце мне... Не магу...».

Я яе зразумела. Але гэта таксама старонка ці паўстаронкі будучай кнігі.

Тэксты, тэксты. Усюды — тэксты. У гарадскіх кватэрах і вясковых хатах, на вуліцы і ў цягніках... Я слухаю... Усё болей ператвараюся ў адно вялізнае вуха, увесь час звернутае да іншага чалавека. «Чытаю» голас.

* * *

Чалавек большы за вайну...

Запамінаецца менавіта тое, што ён большы. Ём кіруе нешта такое, што мацнейшае за гісторыю. Мне трэба зважаць шырэй — пісаць праўду пра жыццё і смерць увагуле, а не толькі праўду пра вайну. Задаць пытанне Дастаеўскага: колькі ў чалавеку чалавека і як гэтага чалавека ў сабе абараніць? Відавочна, што зло вабіць. Яно больш прывабнае за дабро. Больш спакуслівае. Усё глыбей патанаю ў бязмежным свеце вайны, усё астатняе злёгка пабяжыла, сталася звычайнейшым, чым звычайна. Неабсяжны і звярыны свет. Разумею цяпер адзіноцтва чалавека, які вярнуўся адтуль. Як з іншай планеты ці з тагасвецця. Ён мае веды, якіх у іншых няма, і здабыць іх можна адно там, побач са смерцю. Калі ён спрабуе нешта пераказаць словамі, у яго з'яўляецца прадчуванне катастрофы. Чалавек губляе мову. Ён хоча сказаць, а мы зразумець, але нічога ў нас не атрымліваецца.

Яны заўсёды ў іншай прасторы, чым слухач. Іх ахутвае нябачны свет. Як найменей сумоўнічаюць трое: той, хто апавядае цяпер, гэты ж чалавек, якім ён быў тады, у момант падзеі, — і я. Мая мэта — перадусім здабыць праўду таго часу. Тых дзён. Без скажэння пачуццяў. Адрозну пасля вайны чалавек раскажаў бы адну вайну,

праз дзясяткі гадоў, натуральна, у яго нешта мяняецца, бо ён міжволі дадае ў былое ўжо ўсё сваё наступнае жыццё. Усяго сябе. Тое, як ён жыў гэтыя гады, што чытаў, бачыў, каго сустрэў. Урэшце, шчаслівы ён ці не. Размаўляем з ім сам-насам, ці побач яшчэ нехта ёсць. Сям'я? Сябры — якія? Франтавыя сябры — гэта адно, усе астатнія — іншае. Дакументы — жывыя істоты, яны мяняюцца разам з намі, у іх бясконца можна знаходзіць яшчэ нешта. Штосьці новае і неабходнае нам менавіта цяпер. У гэтую хвіліну. Што мы шукаем? Найперш не подзвігі і геройства, а непрыкметнае і чалавечае, нам самае цікавае і блізкае. Ну, што болей за ўсё мне хацелася б даведацца, напрыклад, з жыцця Старажытнай Грэцыі... З гісторыі Спарты... Я хацела б прачытаць, як і пра што тады людзі размаўлялі дома. Як выпраўляліся на вайну. Якія словы казалі ў апошні дзень і ў апошнюю ноч перад расстаннем са сваімі каханымі. Як чакалі іх з вайны... Не герояў і палкаводцаў, а звычайных юнакоў...

Гісторыя — праз аповед нікім не заўважанага сведкі і ўдзельніка. Так, мяне менавіта гэта цікавіць, гэта я хацела б зрабіць літаратурай. Але апаavedальнікі — не толькі сведкі, менш за ўсё сведкі, а акцёры і творцы. Немагчыма наблізіцца да рэальнасці ўшчыльную, лоб у лоб. Паміж рэальнасцю і намі — нашыя пачуцці. Разумею, што маю справу з версіямі, у кожнага свая версія, а ўжо з іх, з іх колькасці, з іх суплётаў ствараецца вобраз часу і людзей, якія ў ім жывуць. Але я не хацела б, каб пра маю кнігу казалі: яе героі рэальныя — і не больш за тое. Гэта, маўляў, гісторыя. Усяго толькі гісторыя.

Пішу не пра вайну, а пра чалавека на вайне. Пішу не гісторыю вайны, а гісторыю пачуццяў. Я — гісторык душы. З аднаго боку, даследую канкрэтнага чалавека,

які жыве ў канкрэтны час і ўдзельнічае ў канкрэтных падзеях, а з другога, мне карціць разгледзець у ім вечнага чалавека. Трымценне вечнасці. Тое, што ёсць у чалавеку заўжды.

Мне кажуць: ну, успаміны — гэта і не гісторыя, і не літаратура. Гэта проста жыццё, засмечанае і не ачышчанае рукой мастака. Сыравіна маўлення, кожны дзень ёю запоўнены. Усюды валяецца гэты друг. Толькі друг яшчэ не храм! Але для мяне ўсё інакш... Менавіта там, у жывым чалавечым голасе, у прыватным адлюстраванні мінулага схаваная першатворная радасць і аголены невынішчальны трагізм жыцця. Ягонны хаос і жарсць. Адзінкавае і неспасцігальнае. Там яны яшчэ нікім не апрацаваныя. Сапраўдныя.

Я будую храмы з нашых пачуццяў... З нашых жаданняў, расчараванняў. З нашых мараў. З таго, што было, але можа знікнуць.

* * *

Яшчэ раз пра тое самае... Мяне цікавіць не толькі тая рэальнасць, што нас атачае, але і тая, што ўнутры нас. Мяне вабіць не сама падзея, а падзея пачуцця. Скажам так — душа падзеі. Для мяне пачуцці — рэальнасць.

А гісторыя? Яна — на вуліцы. У натоўпе. Я веру, што ў кожным з нас — трохі гісторыі. У аднаго — паўстаронкі, у другога — дзве-тры. Мы разам ствараем кнігу часу. Кожны галосіць сваю праўду. Жах адценняў. І трэба ўсё гэта расчуць, і распусціцца ва ўсім гэтым, і стацца гэтым усім. І ў той жа час не згубіць сябе. Паяднаць мову вуліцы і літаратуры. Складанасць яшчэ ў тым, што пра мінулае мы кажам сённяшняй мовай. Як перадаць ёю пачуцці тых даўніх дзён?

Зранку тэлефонны званок: «Мы з вамі не знаёмыя... Але я прыехала з Крыма, тэлефаную з чыгуначнага вакзала. Ці далёка гэта ад вас? Хачу вам распавесці сваю вайну».

А мы рыхтаваліся з маёй дзяўчынкай паехаць у парк. Пакружляць на каруселі. Як патлумачыць шасцігадоваму чалавечку, чым я занятая. Яна неяк у мяне запыталася: «Што такое вайна?». Як адказаць... Я хачу адпусціць яе ў гэты свет з пяшчотным сэрцам і вучу, што нельга ад няма чаго кветку зрываць. Нядобра багоўку раздушыць, адарваць у страказы крыльцы. А як патлумачыць дзіцяці вайну? Патлумачыць смерць? Адказаць на пытанне: чаму там забіваюць? Забіваюць нават маленькіх, такіх, як яна. Мы, дарослыя, як бы ў змове. Разумею, пра што гаворка. А вось — дзеці? Пасля вайны мне неяк бацькі гэта растлумачылі, а я свайму дзіцяці патлумачыць ужо не магу. Трэба адшукаць словы. Вайна нас вабіць усё меней, нам усё цяжэй знайсці ёй апраўданне. Для нас гэта ўжо проста забойства. Прынамсі, для мяне яно так.

Напісаць бы такую кнігу пра вайну, каб ад вайны ванітавала і сама думка пра яе была б гідкай. Шалёнай. Каб ванітавала нават генералаў...

Мае сябры-мужчыны (у адрозненне ад сябровак) агаломшаныя такой жаночай логікай. І я зноў чую «мужчынскі» аргумент: «Ты не была на вайне». А можа, гэта і добра: мне невядомае полымя нянавісці, у мяне ясныя вочы. Немужчынскія, неваенныя...

Ёсць у опыцы паняцце «святласіла» — здольнасць аб'ектыва болей ці меней зафіксаваць успрынятую выяву. Дык вось, жаночая памяць пра вайну самая «святласільная» паводле напятасці пачуццяў, паводле болю. Я б нават сказала, што «жаночая» вайна больш

страшная за «мужчинскую». Мужчины хаваюцца за гісторыю, за факты, вайна зачароўвае іх як дзея і супрацьстаянне ідэй, розных мэтаў, а жанчыны захопленыя пачуццямі. І яшчэ — мужчынаў з дзяцінства рыхтуюць, што ім, магчыма, трэба будзе страляць. Жанчын такому не вучаць... яны не збіраліся выконваць гэткую работу... І таму яны памятаюць іншае, і інакш памятаюць. Здольныя ўбачыць схаванае ад мужчынаў. Яшчэ раз паўтаруся: жаночая вайна — з пахам, з колерам, з дробязямі побыту: «далі нам рэчмяшкі, мы пашылі з іх сабе спаднічкі»; «у ваенкамаце ў адны дзверы зайшла ў сукенцы, а ў іншыя выйшла ў штанах і гімнасцёрцы, касу адрэзалі, на галаве застаўся адзін чубчык...»; «немцы расстралялі вёску і паехалі... Мы прыйшлі на тое месца: утаптаны жоўты пясок, а зверху — адзін дзіцячы чаравічак...». Не аднойчы мяне папярэджвалі (асабліва мужчыны-пісьменнікі): «Жанчыны табе нагавораць. Напрыдумляюць». Але я пераканалася: такое нельга прыдумаць. У каго такое спісаць? Калі і можна спісаць, дык толькі ў жыцця, у яго аднаго такая фантазія.

Пра што б жанчыны ні казалі, у іх заўсёды прысутнічае думка: вайна — гэта перадусім забойства і цяжкая праца. А затым — і проста звычайнае жыццё: спявалі, кахалі, накручвалі бігудзі...

Толькі паперадзе і заўсёды, як невыносна і страшна паміраць. Аднак яшчэ больш невыносна і страшна — забіваць, бо жанчына дорыць жыццё. Дорыць. Доўга носіць яго ў сабе, вынянчвае. Я зразумела, што жанчынам цяжэй забіваць.

* * *

Мужчыны... Яны без ахвоты пускаюць жанчын у свой свет, на сваю тэрыторыю.

На Мінскім трактарным заводзе шукала жанчыну, яна служыла снайперкай. Была знакамітай снайперкай. Пра яе неаднойчы пісалі ў франтавых газетах. Нумар хатняга тэлефона далі мне ў Маскве яе сяброўкі, але стары нумар. Прозвішча таксама ў мяне было запісанае дзявочае. Пайшла на завод, дзе, як я ведала, яна працуе, у аддзеле кадраў пачула ад мужчынаў (дырэктара завода і начальніка аддзела кадраў): «Мужчынаў хіба не хапае? Навошта вам гэтыя жаночыя гісторыі. Жаночыя фантазіі...». Мужчыны баяліся, што жанчыны пра нейкую не тую вайну распавядуць.

Была ў адной сям'і... Ваявалі муж і жонка. Сустрэліся на фронце і там жа пабраліся шлюбам: «Вяселле сваё адсвяткавалі ў акопе. Перад боем. А белую сукенку я сабе пашыла з нямецкага парашута». Ён — кулямётчык, яна сувязная. Муж адразу выправіў жонку на кухню: «Ты нам што-небудзь згатуй». Ужо і кіпень забулькатаў, і бутэрброды нарыхтаваныя, яна прысела з намі побач, але муж тут жа яе падняў: «А дзе клубніцы? Дзе наш гасцінец з лецішча?». Пасля маёй настойлівай просьбы незадаволеная саступіў сваё месца са словамі: «Кажы, як я цябе навучыў. Без слёз і жаночай драбязы: хацелася быць прыгожай, плакала, калі касу адразалі». Пазней яна мне шэптам прызналася: «Усю ноч са мной штудыяваў том “Гісторыі Вялікай Айчыннай вайны”. Хваляваўся за мяне. І цяпер нервецца, што не тое ўспомню. Не так, як трэба».

Так было не аднойчы, не ў адным доме.

Сапраўды, яны шмат плачуць. Крычаць. Пасля майго сыходу глытаюць пігулкі ад сэрца. Выклікаюць «хуткую». Але ўсё роўна просяць: «Ты вяртайся. Абавязкова вяртайся. Мы так доўга маўчалі. Сорак гадоў маўчалі...».